М. І. ВЯЗЬМІТІНА

ПОСЕЛЕННЯ БІЛЯ с. ЗОЛОТА БАЛКА

У довгому ланцюгу укріплених поселень, які виникли на обох берегах нижнього Дніпра за сарматського часу, городище біля с. Золота Балка, Ново-Воронцовського району, Херсонської області, є найбільш віддаленим від гирла Дніпра.

Згадку про це поселення знаходимо у В. І. Гошкевича [1], якому належить перша публікація про городища нижнього Дніпра. У цій публікації Золотій Балці приділено лише шість рядків. Городище, як зазначає В. І. Гошкевич, було вже зайняте садибами селян, тому зняти план його не вдалося.

Поселення знаходиться на першій надзаплавній терасі правого берега Дніпра і подекуди на схилі до плато. Його південна, більша частина, крім природного захисту — глибокої балки на півночі і скелястих виходів сарматських вапняків на півдні і південному заході, — була ще оточена муром. Вона мала форму видовженого трикутника, витягнутого з півдня на північ (рис. 1).

Розкопки в Золотій Балці були розпочаті в 1951 р. у зв'язку з будівництвом Каховської ГЕС і продовжувалися щороку по 1955 р. [2]. Було закладено розкопи у північній, південній і центральній частинах поселення, в основному в його прибережній смузі, загальною площею 7000 *м*^{2}. Невеликі розкопки були проведені також на схилах і на плато, де відкрито могильник, синхроний поселенню.

Метою дослідження було: визначити межі і характер поселення, особливості його планування і забудови, з'ясувати час його існування і послідовні етапи його розвитку, вивчити зв'язки поселення з найближчим оточенням та з причорноморськими містами.

На поселенні виявлено культурні залишки двох історичних періодів: епохи бронзи та скіфо-сарматського часу.

У прибережній смузі центральної частини поселення розкопи були доведені до підстеляючих культурний шар вапняків. Це дало змогу встановити послідовність культурних нашарувань, які характеризують історію розвитку поселення.

Безпосередньо на підстеляючій скелі виявлено скорчені поховання: вони знаходилися під кам'яними закладками або в кромлехах. Поховання ці становлять частину великого могильника, розташованого

[1] В. И. Гошкевич, Древние городища по берегам низового Днепра, ИАК, в. 47, 1913.

[2] В 1951—1952 рр. розкопки провадилися під керівництвом А. В. Добровольського. В них брали участь К. А. Бреде, Р. І. Виезжев, А. І. Фурманська, О. Г. Шапошникова; в 1953—1955 рр. — під керівництвом М. І. Вязьмітіної з участю в 1953 р. Р. І. Ветштейн, у 1954 р. А. І. Фурманської. В 1951 і 1953 рр. в роботі брав участь Ф. М. Пащенко.

вздовж усієї прибережної смуги і датованого різними періодами епохи бронзи. Знайдений в похованнях і на поселенні глиняний посуд і окремі уламки з гребінчастим і наліпним орнаментом датуються кінцем III — початком I тис. до н. е.

Безпосередньо над могильником епохи бронзи збереглися залишки глинобитних, кам'яних і змішаного типу будівель скіфо-сарматського часу: вони належать до двох етапів забудови поселення.

Будівлі раніщого часу виявлені частково в південній і центральній частинах поселення. В південній його частині, під кам'яною огорожею перших століть н. е., виявлено залишки кам'яних основ великої прямо-

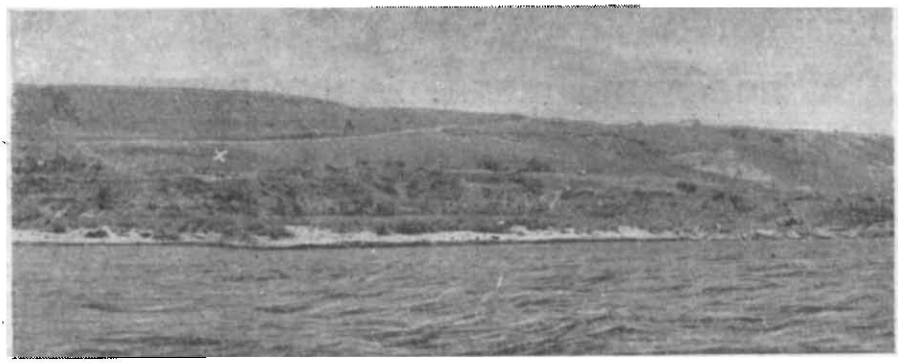

Рис. 1. Загальний вигляд рельєфу місцевості (знаком × позначено розкоп III).

кутної будівлі (8,5 × 10 *м*²). Вона складалася з трьох приміщень і мала якесь спеціальне призначення, можна думати, була складом. Стіни її були глинобитні на кам'яному цоколі, що складався з поставлених на ребро і вритих у землю великих плит, перекритих рядами плоскуватих каменів. У північно-східному кутку східної, більшої частини будівлі знаходилась півкругла загородка з дуже великих кам'яних плоских плит, що раніш стояли вертикально, але тепер вже лежали на землі. Основи її східної стіни внаслідок обвалення кручі до нашого часу не збереглися.

У західній частині будівлі, що складалася з двох приміщень, залишилось кам'яне вогнище і глиняна жаровня в уламках.

Друга будівля раннього етапу забудови поселення виявлена в центральній його частині. Вона, можливо, також була глинобитною. У плані будівля мала форму літери «Е», витягнутої зі сходу на захід. Її кам'яний цоколь складався з двох рядів плоскуватих і округлих каменів різних форм і розмірів; відстань між рядами становила 0,4—0,5 *м*. Призначення цієї будівлі не зовсім ясне. На тому самому горизонті культурного шару виявлено подвійну яму 1,8 *м* завглибшки з великою кількістю залізного шлаку та уламками глиняного посуду.

Основна маса кам'яних і глинобитних будівель, що характеризують час найбільш інтенсивного життя поселення, розкрита у верхньому горизонті культурного шару.

Вивчення будівельних комплексів цього горизонту дозволяє зробити ряд цікавих висновків щодо характеру планування і забудови поселення, будівельних матеріалів, засобів кладки, конструктивних особливостей окремих будівель тощо.

У плануванні поселення витримано принцип прямолінійного розміщення окремих будівельних комплексів. Вони розташовані двома паралельними берегу рядами і відокремлені один від одного сіткою перехресних вулиць.

Найкраще зберігся будівельний комплекс, відкритий в 1954—1955 рр. у центральній частині поселення. На його прикладі можна простежити певну закономірність у плануванні окремих будівельних комплексів (рис. 2).

До складу комплексів входять кам'яні і глинобитні будівлі житлового і господарського призначення, відкриті вогнища, ями і легкі каркасні будівлі. Кам'яні будівлі, що складаються з двох, трьох і більше приміщень, звичайно витягнуті з заходу на схід і розташовані навколо внутрішнього двора, огородженого муром.

Двокамерні будівлі подекуди об'єднані внутрішнім двориком або відкритим з одного боку приміщенням, що мало, мабуть, зверху навіс.

Рис. 2. Південно-західний куток будівельного комплексу у центральній частині поселення.

Багатокамерні будівлі звичайно мають одну загальну глуху стіну, до якої примикає низка суміжних приміщень, обернених фасадом у середину двора. В житлових приміщеннях вхідні прорізи знаходяться здебільшого на південній стороні.

План легких глинобитних будівель, повністю зруйнованих, встановити не вдалося. Будівлі ці складалися з плетеного дерев'яного каркаса, обмазаного з двох боків глиною з домішкою соломи. На обмазці іноді спостерігаються сліди побілки.

Від будівель змішаного типу, в яких одна стіна кам'яна, а інші глинобитні, зберігся кам'яний цоколь цієї стіни і з трьох боків — ряди вертикально поставлених каменів, що мали захищати основи глинобитних стін зовні. Виявлено і окремі фрагменти таких «стінок» з округлою загородкою.

Матеріалом для кам'яних будівель служив сарматський вапняк, що його видобували тут же, на місці. Вживали його в необробленому вигляді. Кладка стін звичайно дворядкова з заповненням порожніх місць бутовим камінням та заливкою земляним розчином. В основах стін, особливо в кутках, знаходяться, як правило, найбільші камені. В кладці спостерігається перев'язування швів, але його не завжди додержано.

На досліджуваному поселенні відмічено випадок найранішого вживання кладки в ялинку, виявлений в одній з стін будівлі на схилі (рис. 3). Цей спосіб відомий на Боспорі і в Херсонесі в будівлях середньовічного часу. В римських прикордонних таборах, розкопаних на західних кордонах Римської імперії (Остербрюкен), цей спосіб застосовувався у перші століття н. е. [1].

[1] Obergermanisch-Raetische Limes des Römerreiches. Lieferung 2, Heidelberg, 1895, табл. 1, *3*.

Ширина основ зовнішніх стін у середньому дорівнює 0,5—0,6 *м*, внутрішні стіни в суміжних приміщеннях були звичайно вужчі (до 0,4 *м*). Вони прибудовані впритул до зовнішньої стіни. Стіни збереглися у висоту від 0,5 до 1 *м*. Ширина вхідних прорізів в стінах приміщень звичайно становить 0,8 *м*, ширина ж їх у кам'яних мурах двора досягає 1,2 *м*.

Підлога в приміщеннях глинобитна; у ряді випадків на ній збереглися ознаки побілки. Зрідка трапляється (у приміщеннях господарського призначення) і кам'яна вимостка з плоских плиток (рис. 2). Залишки вимостки з плиткових каменів більшого розміру знайдені всередині загородок або у внутрішніх дворах.

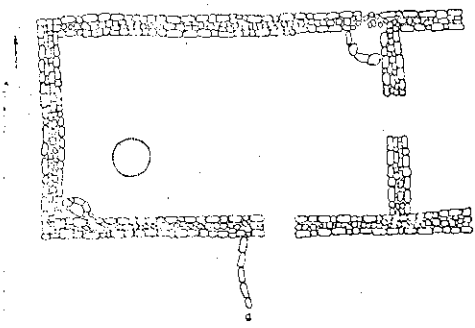

Рис. 3. План будівлі на схилі плато з кладкою в ялинку.

Перекриття в приміщеннях не збереглися. Можна думати, що вони були також плетеними і вкривалися глиняною обмазкою, решт-ки якої з відбитками пруття знаходили на підлозі будівель.

У кутках приміщень (звичайно ліворуч від входу, але подекуди і в обох кутках, і в центрі) розташовані вогнища (діаметром 0,9—1 *м*). Вони обкладені камінням і обмазані всередині глиною. Іноді в них вставляли великі глиняні жаровні з невисоким бортиком; уламки жаровень часто знаходять у вогнищах.

Характерною рисою кам'яних будівель на поселенні Золота Балка є напівкруглі і прямокутні загородки, влаштовані або в кутку приміщення, або вздовж однієї з його стін (рис. 4). Вони утворені рядом поставлених на ребро плоских каменів і знаходяться не тільки всередині приміщення, а й біля зовнішніх стін. Зрідка в загородках траплялися уламки амфор та інших посудин. Вони служили, можна думати, для різних господарських цілей: в них ставили амфори та інший посуд, зберігали продукти тощо.

Загородки ці відомі не тільки на городищах нижнього Дніпра, а й в Неаполі скіфському і на Боспорі (Ілурат).

В кам'яних будівлях помітні сліди пізніших ремонтів і перебудов, повторне використання матеріалів раніше́го часу.

Крім вогнищ і загородок, в деяких приміщеннях є ями глибиною до 2 *м*, які служили, очевидно, для переховування зерна та інших продуктів (рис. 2). Подекуди в ямах збереглись на дні плоскі плитки, що закривали горловину і звалилися вниз після обвалення верхньої частини стінок ями, які іноді були обкладені камінням.

Ями звичайно були заповнені камінням, пухкою землею, кусками обпаленої обмазки та іншими культурними залишками. Фрагменти червонолакових посудин, виявлені в заповненні ям, свідчать, що ями одночасні з будівлями.

В одній з багатокамерних будівель (розкоп *III*, будівля *3*) виявлено дві суміжні ями, з'єднані внизу проходом. В їх заповненні, крім звичайних культурних залишків, була велика кількість очеретяної золи, а в одній з них — товстий шар риб'ячої луски і риболовне кам'яне грузило круглої форми з отвором всередині. Подібні грузила та заготовки до них знайдені на підлозі того ж приміщення з ямами та в інших місцях. Виникає припущення: чи не мали ці ями спеціального призначення, а саме, чи не використовували їх для копчення риби.

Численні ями на поселенні мали різноманітне призначення: вони служили для зберігання зерна, різних продуктів або для виробничих цілей.

Основну матеріальну базу населення становили землеробство і скотарство. Крім звичайних кам'яних зернотерок овально-видовженої форми і круглих розтирачів, тут вживали і більш ускладнене знаряддя — кам'яні жорна.

Остеологічний матеріал, зібраний на поселенні, свідчить про наявність на ньому усіх видів великої і дрібної худоби (бик, кінь, вівця-коза, свиня), а також собаки. Переважають кістки бика, потім коня і вівці-кози, поодинокі кістки свині.

Рис. 4. Загородка і яма, заповнена камінням.

Досить розвинутим був і риболовний промисел. Про це свідчать риболовні кам'яні грузила овальної і округлої форми з одним і двома отворами або видовженої форми з борознистим перехватом посередині і залізні гачки. Ловили в основному великі сорти риб (осетер, сом, короп).

Додатковим промислом було полювання. З диких тварин відомі тут благородний олень, дикий кабан, бобер, заєць.

Великого розвитку досягло на поселенні виготовлення ліпного посуду, який можна поділити на дві групи: грубий кухонний та кращого виробу столовий посуд.

У першій групі переважають горщики до деякої міри видовжених форм, орнаментовані ямками по краю вінець; поширені також великі вузькодонні корчаги, конічної форми покришки, або так звані плошки, різного розміру, на високих конічних ніжках, порожніх всередині.

Друга група характеризується загладженою або добре залощеною поверхнею темнобурого, майже чорного, сірого і світлого, рожевожовтого кольору. Якщо в деяких зразках першої групи ми спостерігаємо лише продовження старих традицій, характерних для кераміки Кам'янського городища (наявність ямок по краю вінець), але пристосованих вже до нових форм, то в другій групі помічаємо вже нові явища. Вона відрізняється своєрідними формами великих корчаг і орнаментацією у вигляді

наліпних рельєфних дуг із загнутими догори або донизу кінцями або у вигляді спіралей, що чергуються з вертикальними валиками або гульками (рис. 5).

Характерною особливістю цієї групи є також форма гостроребер ної миски з темносірим і рожевожовтуватим лощінням, що частково нагадує миску так званого корчуватівського типу (гостроребер ність, гранчасті вінця). Оригінальна форма циліндричної або конічної кружки з однією або двома бічними петельчастими ручками, круглими або прямокутними в перерізі. Вона характерна для дакійського посуду.

Рис. 5. Ліпна корчага з наліпним орнаментом.

Цікаво відмітити проникнення в ліпний посуд деяких елементів, характерних для античних форм (кільцеві ніжки, реберчасті ручки, плоскі блюда), що відмічалось також і на Дону [1]. Приклади місцевого перероблення античних форм спостерігаються і в інвентарі сарматських поховань біля радгоспу Аккермень (дворучний сірий конічний «канфар», присадкувата вузькогорла амфора, сіра куляста амфора тощо) [2], меото-сарматського могильника біля стан. Усть-Лабинська [3] та ін.

Не виключено, що і форма так званої корчуватівської миски виникла не без впливу античної чаші з вигнутим профілем бортів.

Значно менше місце серед знахідок на поселенні посідає сіроглиняний посуд з лощеною поверхнею. Це в основному уламки глечиків з поверхнею темносірого або чорного кольору, присадкуватих форм, з паралельними борозенками навколо шийки; вони часто прикрашені рифленням і мають бічний злив у формі пташиного дзьоба.

Характерною особливістю цієї групи кераміки є залощена поверхня, густо вкрита вузькими, злегка вдавленими смужками, які щільно прилягають одна до одної. Зрідка трапляються і уламки з орнаментальним лощінням у вигляді перехрещених ліній тощо.

Зазначені риси (присадкуваті форми, бічний злив, характер лощіння, а також орнамент у вигляді контурних кружків) дозволяють вважати цей посуд сарматським. До цієї керамічної групи можна віднести і глечики з ручками у формі тварин: на поселенні знайдено уламки ручок у вигляді чотириногої тварини (рис. 6, *3*); деякі з них мають сильно стилізовану форму. Сюди належить також курильниця з рельєфними горизонтальними валиками — форма, добре відома в сарматських могильниках Приазов'я.

Серед уламків посуду з залощеною поверхнею зустрічаємо і зразки з світлосірим і жовтуватим лощінням.

Крім гончарства, від якого збереглися не тільки зразки готової продукції, а й залишки виробництва та знаряддя праці (зруйнована гончарська піч, кістяне лощило), на поселенні виявлено також залишки інших галузей виробничої діяльності, як, наприклад, залізоробного виробництва, ткацтва тощо.

Про наявність залізоробного виробництва свідчать знайдені в одній з ям залізні шлаки та уламки товстостінної кулястої посудини з сильно пережареними стінками, яка, можливо, служила для плавлення металу.

---

[1] Т. Н. Книпович, Танаис, М.—Л., 1949, стор. 79, 80, 82.

[2] М. Вязьмитина, Сарматские погребения у с. Ново-Филипповка, зб. «Вопросы скифо-сарматской археологии», М., 1952, табл. IV, *2*, *3*.

[3] Н. В. Анфимов, Меото-сарматский могильник у станицы Усть-Лабинской, МИА, № 23, 1951, стор. 180.

Про розвиток ткацтва свідчить велика кількість глиняних пряслиць різної форми, пірамідальні грузики для ткацького верстата та уламки денець ліпних посудин з відбитками тканини, яка має полотняне переплетення і за своєю якістю нагадує нашу сучасну парусину (на 1 $см^2$ налічується 18 ниток основи і 7 утоку).

На поселенні знайдено кістяні голки та проколки, а також залізну голку, ножі, сокиру і залізний меч (в похованні). В могилах знайдено: бронзові дзеркальця, фібули, пряжки, підвіски, залізний перстень з різьбленим каменем-печаткою, на якому зображено птаха на циліндричному п'єдесталі (можливо, орел на олтарі).

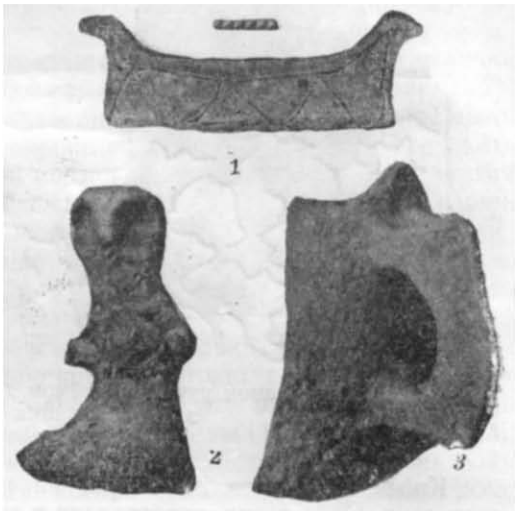

Рис. 6. Антропо- і зооморфні скульптурні зображення.

1 — глиняний «коник»; *2* — глиняна фігурка; *3* — ручка ліпного глека у вигляді тварини.

Велике значення в економіці поселення мав жвавий товарообмін, що сприяв збагаченню місцевої верхівки, яка вела торговельні операції з причорноморськими містами, в першу чергу з Ольвією, а також з Боспором. Купці з цих міст привозили, крім олії та вина, майстерно виготовлений столовий посуд, червонолакові і скляні флакони, різнобарвні пастові намиста, теракотові статуетки і навіть мармурову скульптуру.

У побуті заможної частини населення значне місце посідав імпортний посуд, серед якого переважала амфорна тара.

На поселенні знайдено уламки амфор IV—III ст. до н. е. Серед них зустрічаються амфори фасоського, гераклійського, сінопського і боспорського походження. Деякі амфорні ручки мають клейма Фасосу, Сінопи, Косу. Але основну масу становлять амфори I ст. до н. е. — I ст. н. е. з жолудеподібними ніжками, з широкою рельєфною обводкою над загостреним кінцем днища та двоствольними або псевдодвоствольними ручками (рис. 7, *2*). Виготовлені вони з червоної або кремуватої глини з чорними цяточками.

Такі амфори відомі найбільше в Ольвії, але зустрічаються вони і в Неаполі скіфському, на Боспорі, на Таманському півострові і на Дону.

Крім амфор, на поселенні знайдено досить велику кількість червоноглиняного і червонолакового найрізноманітніших форм посуду, іноді досить вишуканого виробу, який мав, найімовірніше, декоративне призначення. Тут ми знаходимо різноманітні червоноглиняні глечики і чашу з коричневим, червоним або жовтуваточервоним облицюванням, інколи з білим або буруватим розписом; буролакові і червонолакові блюда, тарілки і півсферичні чаші, циліндричні і конічної форми тонкостінні кружки, кубки, канфари, мініатюрні чашечки і бальзамарії (рис. 8, *1*).

Серед цього посуду вирізняються дві групи різного походження: ольвійського (а почасти, можливо, і боспорського) і малоазійського. До останньої належать червонолакові пергамські кубки з білим і темним розписом, з парними ручками характерної форми; привертає увагу уламок ручки з рельєфними волютами, вкритої лаком жовтуватооранжового кольору.

Дуже цікава знахідка невеликого уламка червонолакової чашечки італійського походження початку I ст. н. е. з рельєфним зображенням жіночих фігур на фоні архітектурної споруди із східчастим стилобатом і орнаментованим фризом; перед спорудою — довгі стеблини якихось водяних рослин.

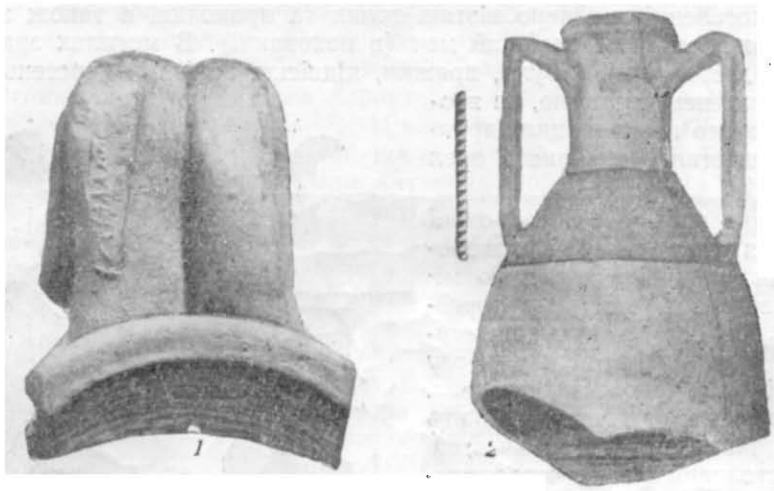

Рис. 7. Уламок ручки з клеймом (*1*) і верхня частина амфори з двоствольними ручками (*2*).

Крім побутового інвентаря, на поселенні знайдено дві теракотові статуетки. Одна з них, виготовлена з темносірої глини, грубуватої роботи, являє собою зображення хлопчика з гускою — сюжет, досить поширений на Боспорі в перші століття н. е. Однією рукою хлопчик схопив гуску за шию, другою — удержує її за дзьоба, якого гуска намагається визволити.

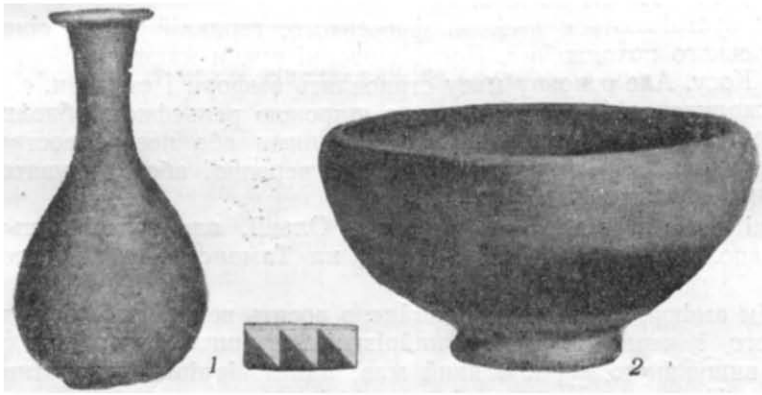

Рис. 8. Бальзамарій (*1*) і червонолакова чаша (*2*).

Нам відомо декілька варіантів цієї композиції в керченській колекції Державного Ермітажу. В двох композиціях хлопчика зображено в широкополому капелюсі, в одній — у вигляді Ерота з крилами. Аналогічна статуетка зберігалась також в Одеському музеї.

Друга статуетка зображає Ерота, він сидить боком на якійсь тварині і обома руками держить її за роги. Нижня частина голови тварини відбита, тому не можна з певністю сказати, на якій саме тварині сидить Ерот (можливо, на бику). Зображення Ерота на бику відомо на Боспорі

в поодиноких зразках. Бик зображується там в момент взльоту, з піднятими вгору ногами. Наша статуетка нагадує саме цю композицію.

Теракота, виготовлена з рожевої глини, досить гарної роботи. Добре передана оголена фігурка круглощокого Ерота з посмішкою на вустах. На його голові — туго сплетений вінок; торс перехвачений скрученим у джгут шарфом, кінці якого зав'язані на спині у вузол. У Ерота були крила (сліди їх лишились на спині).

Обидві статуетки датуються римським часом.

В. І. Гошкевич згадує також про знахідку на поселенні скульптури ранньоелліністичного часу — мармурової голови чоловіка з вінком і густою бородою [1].

З виробів місцевого образотворчого мистецтва цікава невеличка глиняна фігурка сидячої жінки, досить примітивної роботи (рис. 6, *2*). Її тулуб і окремі його частини трактовані дуже схематично і спрощено: непропорціонально велика голова виростає безпосередньо з безформного, наче стовбур, тулова. Замість рук в неї невеликі обрубки. Прямий довгий ніс зроблений одним защипом; на місці очей — великі круглі вм'ятини. Неглибока западина на маківці голови утворює враження якогось своєрідного головного убору — наче тіари. Фігурка зроблена з грубої глини, погано випалена. Знайдена вона в ямі, що знаходилась зовні жилого спорудження.

Деякі знахідки на поселенні мають культовий характер. До них належать так звані коники, курильниці і жертовні посудини, а також орнаментована вимостка перед вогнищем, про яку ще буде мова далі.

«Коники» виявлені на поселенні в досить великій кількості, як цілі, так і в уламках. Знаходили їх звичайно біля вогнищ. Зроблені вони з грубої глини, з домішкою шамоту, погано обпалені, дуже важкі. Вони мають форму видовжених брусків, що закінчуються на протилежних кінцях голівками тварин (кінь, баран з закрученими рогами). Їх нижня частина плоска або має невелику западину. У поздовжньому перерізі вони мають форму видовженого овала.

Зрідка «коники» прикрашені на тулубі вічковим орнаментом або врізаною хвилястою лінією (рис. 6, *1*).

Дуже цікава половина «коника» з зображальними мотивами на обох боках. Він відрізняється від загальної маси аналогічних виробів насамперед трактовкою самої фігури, якій майстер намагався надати форми круглої скульптури (рудименти ніг, опуклі очі).

На одному боці «коника» бачимо рельєфні чоловічі фігурки дуже примітивної форми: узявшись за руки, вони немов виконують якийсь ритуальний танок. На другому боці — контурне зображення вершника, передане поглибленою лінією. В одній руці вершник немов щось тримає (?).

Можна думати, що описаний «коник» пов'язаний з культом великої богині-матері, який був поширений серед скіфо-сарматського населення Північного Причорномор'я у перші століття н. е.

Подібні «коники» відомі також і в Середній Азії (городище Каунчі-тепа перших століть н. е., городище Талі-Барзу, поселення на р. Кзил-Сай) [2], на Кавказі, в Румунії (серед дакійських пам'яток Пойяни) [3] і в Болгарії.

На поселенні знайдено також численні курильниці, які можна поділити на чотири типи. Найбільш поширена прямокутна в плані куриль-

---

[1] ИАК, в. 47, стор. 42.

[2] Г. В. Григорьев, Каунчи-тепа (раскопки 1935 г.), Ташкент, 1940, рис. 29; А. И. Тереножкин, Согд и Чач, КСИИМК, в. XXXIII, 1950, рис. VI, *5*; А. И. Тереножкин, Памятники материальной культуры на Ташкентском канале, Изв. УЗФАН, 1940, № 9, рис. 18.

[3] Studii şi cercetări de Istorie veche, I, 1951, рис. 18; 1952, рис. 14, *3*, *4*.

ниця (або жертовна посудина ?), розширена догори, на порожній в середині ніжці — аналогічні зразки відомі й на інших городищах нижнього Дніпра. Ця курильниця має рельєфні ребра на гранях, іноді виступи на верхніх кутах та жолобчастий або рельєфний орнамент на стінках. Така форма характерна для городищ нижнього Дніпра. Її знайдено також у Танаїсі (II—III ст. н. е.).

Другий тип — це циліндрична курильниця з рельєфними горизонтальними валиками (представлений уламком стінки).

Рис. 9. Глиняна курильниця з тамгоподібним знаком.

Третій тип — це конічної форми чашечка с трикутними прорізами в стінках (знайдена в одному з поховань могильника).

Оригінальним зразком є курильниця (четвертий тип) у формі вазочки з яйцевидним корпусом на ніжці і воронкоподібним горлом з чотирма округлими віконцями в центральній частині корпусу і врізаним лінійним орнаментом з хвилястих ліній, ялинки і тамгоподібного знака на зразок літери «Ж» (рис. 9). Своєю формою вона нагадує курильницю з Неаполя скіфського, але відрізняється від останньої орнаментацією та світлим кольором глини.

Біля одного вогнища на поселенні виявлено прямокутну глиняну вимостку із закругленими кутами, прикрашену жолобчастим орнаментом з потрійних ліній, що утворюють хрест і чотири овали на кутах.

Весь описаний матеріал і наведені паралелі яскраво свідчать про своєрідне поєднання в культурі мешканців поселення різноманітних елементів. Ми спостерігаємо тут одночасне співіснування поряд з кам'яними спорудами — простих глиняних будівель, поряд з грубим ліпним посудом — витончених виробів античних майстрів; в той же час привертає увагу і своєрідна переробка античних форм.

Ця різноманітність культурних елементів зумовлена тією історичною обстановкою, яка склалася в останні століття до н. е. і перші століття н. е. в степових областях Північного Причорномор'я, де сходились, зміщувались і розходились племена різного етнічного походження, носії різних культурних традицій.

В цей час із сходу насуваються сармати, на заході посилюється активізація гетських і кельтських племен. Цілком природно, що на нижньому Дніпрі, який був рубежем між ними і одночасно ніби проміжною ланкою між населенням Лісостепу і Степу та причорноморськими містами, з особливою яскравістю повинна була позначитися взаємодія різноманітних етнічних і культурних напрямів.

Наявність етнічних сарматських елементів на поселенні біля с. Золота Балка стверджується насамперед деякими особливостями синхронного поселенню могильника. Вони знайшли свій вияв у формі могил, в поховальному ритуалі (грунтові прямокутно-овальні і підбійні могили; північна та південна орієнтація покійників тощо).

Поселення біля с. Золота Балка виникло, можливо, на місці якогось ранішого скіфського селища. Найраніші знахідки на ньому, як уже згадувалось, датуються кінцем IV—III ст. до н. е. Кам'яне будівництво і торгівля в цьому поселенні досягають найбільшого розквіту наприкінці I ст. до н. е. — в I ст. н. е., коли посилився попит на сільськогосподарську продукцію і солону рибу, що їх приморські міста постачали

римській армії, яка вела воєнні операції з Понтійським царством і Парфією.

Поселення припиняє своє існування десь у II—III ст. н. е. внаслідок ворожої навали, можливо готів. Сліди руйнувань і пожеж спостерігаються на ньому в ряді місць. Це — кам'яні завали, перепалена стінна обмазка, що поховала під собою цілі посудини, нагромадження попелу й вугілля, уламків покоробленого та деформованого посуду.

За характером свого будівництва, розвитком виробничої діяльності, жвавим товарообміном з причорноморськими містами, наявністю імпортних художніх виробів Золотобалківське поселення можна характеризувати як поселення міського типу, як один з тих міських пунктів, появу яких на берегах Дніпра відмітили римські географи.

Проте вирішити зараз, з яким саме із згаданих на Дніпрі римськими географами міських пунктів (Азагарій, Амадока) треба ототожнити відкрите поселення, поки ще — без вивчення решти городищ нижнього Дніпра — у нас немає достатніх підстав.

Археологічні дослідження, проведені біля с. Золота Балка, мають важливе значення не тільки для історії описаного поселення, що входило у загальну систему укріплених поселень на нижньому Дніпрі. Дослідження ці дають цікавий матеріал і для характеристики економіки і культури населення степових областей Північного Причорномор'я, а також для характеристики взаємовідносин жителів поселення з місцевим оточенням і причорноморськими містами на рубежі н. е. Вони проливають також світло і на історію мешканців нижнього Дніпра у давнішу історичну епоху — в період раньої та пізньої бронзи.

Дальші розкопки городищ нижнього Дніпра та порівняльне вивчення городищенських могильників дадуть матеріал і для висвітлення етнічного складу їх населення.

М. И. ВЯЗЬМИТИНА

ПОСЕЛЕНИЕ У с. ЗОЛОТАЯ БАЛКА

Резюме

Поселение у с. Золотая Балка, Ново-Воронцовского района, Херсонской области, расположено на прибрежной террасе правого берега Днепра и частично по склону плато. Раскопки, производившиеся здесь в 1951—1955 гг. в северной, южной и центральной частях поселения, были доведены в прибрежной полосе центральной части до подстилающих культурный слой известняков. Это дало возможность установить последовательность культурных наслоений и историю заселения. В нижнем горизонте открыт большой могильник эпохи бронзы, а над ним — остатки скифо-сарматского времени, характеризующие два этапа застройки поселения. Поселение возникло, по-видимому, на месте скифского селища.

Наибольшего расцвета жизнь на нем достигла в конце I в. до н. э. — в I в. н. э., когда большое развитие здесь получают каменное строительство и торговые отношения с причерноморскими городами, в частности с Ольвией.

Основная масса каменных, глинобитных и смешанного типа сооружений раскрыта в верхнем горизонте культурного слоя. Лучше всего сохранился строительный комплекс в центральной части поселения, позволяющий сделать ряд выводов относительно планировки поселения, приемов кладки и конструктивных особенностей сооружений. Сооружения эти состоят из целого ряда помещений жилого и хозяйственного характера, объединенных обычно одной общей стеной и расположенных

вокруг большого внутреннего двора. В состав комплексов входят также очаги, различного назначения ямы и каменные загородки. Последние являются особенностью всех вообще городищ нижнего Днепра, а также известны на Боспоре. На юге и на севере южной, большей части поселения обнаружены остатки каменных оборонительных стен, воздвигнутых в I в. н. э.

Основными отраслями хозяйства жителей поселения были земледелие и скотоводство. Наряду с простыми зернотерками здесь применяли каменные жернова. Дополнительными промыслами его обитателей были рыболовство и охота. На поселении найдены остатки производства, орудия труда и различные ремесленные изделия, а также памятники изобразительного искусства и предметы культа.

В культуре обитателей поселения наблюдается взаимодействие разнообразных элементов, свидетельствующее о постоянном стыке на территории Нижнего Поднепровья носителей различных хозяйственных укладов и культурных направлений и об этнически смешанном характере его населения.

На поселении была широко распространена выделка лепной посуды, в формах и орнаментации которой, наряду с позднескифскими чертами, наблюдается ряд заимствований из сарматской, гето-дакийской и античной культур.

Значительное место в быту населения получила импортная посуда, в первую очередь амфорная тара, среди которой встречаются и обломки (некоторые из них с клеймами) фасосских, гераклейских, синопских, боспорских амфор IV—III вв. до н. э., а также косских амфор. Преобладают амфоры косского типа I в. до н. э. — I в. н. э. Среди обломков краснолаковой посуды нередки образцы малоазийского происхождения; найден один обломок италийской работы начала I в. н. э.

Оригинальной особенностью культуры обитателей поселения является наличие так называемых коньков (уникален обломок с фигурными изображениями), своеобразной формы курильниц, терракотовых статуэток, примитивной женской глиняной фигурки местной работы.

По характеру каменного строительства, оживленному товарообмену с причерноморскими городами, разнообразию импортного инвентаря и предметов изобразительного искусства поселение у с. Золотая Балка можно считать поселением городского типа. Входя составной частью в общую систему укрепленных поселений на нижнем Днепре, оно играло большую роль в экономике местного населения и его взаимосвязях со степными областями и причерноморскими городами.

Поселение прекратило существование приблизительно во II—III вв. н. э. в результате вражеских нашествий. На нем обнаружены следы позднейшего обитания.